

rekről szóló részek mellett a tanárképzésre helyeztünk hangsúlyt. Ez utóbbi részt most nagyon fontos adattáblák teszik még teljesebbé.

A közoktatás minőségét és eredményességét vizsgálva (*Horváth Zsuzsanna és Környei László*) az egyes kompetencia-területekhez kapcsolódva együtt szerepelnek a hazai és nemzetközi felmérések eredményei. A szerzők áttekintik a legutóbbi Monitor-felmérések mellett a sokat emlegetett PISA-felmérés eredményeit is. Ebbe a fejezetbe került most az országos hatókörű vizsgákkal kapcsolatos anyag, amely a közelgő kétszintű érettségi előkészítése miatt különösen aktuális.

Az oktatási egyenlőtlenségekről és speciális igényekről írt fejezet (*Cs. Czachesz Erzsébet és Radó Péter*) a korábbi kötetben két különálló fejezetként szereplő anyag kiváló ötvözését adja. A PISA-felmérésre is támaszkodó adatsorok világítják meg a családi-kulturális háttér és a tanulói teljesítmények rendszerszintű összefüggéseit.

A könyv valamennyi fejezete felhasználható a felsőoktatásban és a pedagógiai kutatásban is: nemcsak adatforrásként, hanem valódi tájékozódási pontként a közoktatási rendszer tanulmányozásához. A népes alkotógárda munkáját egy még népesebb szakmai stáb segítette, és a különböző háttér tanulmányokon keresztül az egész szakma sajátjának érezheti a könyvet. Irigylem egyetlen hallgatómat: már a tavaszi félévben ebből a remek könyvből készülhetnek vizsgára.

Halász Gábor – Lannert Judit (2003, szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

Csikos Csaba

Felső-magyarországi iskolatörténetek

Az iskolatörténet „bensőséges” műfaj. Bensőséges abban az értelemben, hogy leginkább az egyes iskolák magánkiadásaiban, éves összefoglalókban, jelentős évfordulókra összeállított almanachokban találkozni vele. Szerzője általában az adott intézmény pedagógusa, levéltárosa, esetleg irányítója, igazgatója, netán diákja.

A közelmúltban napvilágot látott két iskolatörténet különlegessége – többek között – az, hogy a két könyv szerzőjét nem fűzi az egyes alma materekhez a fentiekben vázolt viszony, és hogy az egykor nagy hírű iskolák – sajnos – már a múltéi.

A magyarországi evangélikusok két jelentős, ha nem a legjelentősebb iskoláját, liceumát, a pozsonyi és a selmecbányait mutatja be *Fukári Valéria*, valamint *Csáky Károly* könyve. Míg *Fukári* munkája, az „Egy régi alma mater” a pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven évével (1882–1923) foglalkozik, addig *Csáky Károly* csupán egy – de nem elhanyagolható – „fejezetet” (*Csáky* munkája tulajdonképpen lexikon, ezért az idézőjel) szentel a selmeci líceumnak, melynek „régiségét” az intézmény volt tanárainak bemutatásával idézi meg.

Csáky „Híres selmecbányai tanárok” című könyve és *Fukári Valéria* munkája több ponton is kapcsolatba hozható egymással. Azon túl, hogy a két említett iskola a honi evangélikusság – a kézmárki, löcsei, soproni társaik mellett – jelentős iskolája volt, mindkettő fogadott külföldi diákokat (elsősorban addig, míg ennek nem volt nyelvi akadály, és a német volt a tanítási nyelv). A selmeci líceum, de a további helybéli iskolák tanárai közül is többen Pozsonyban tanultak (így például – betűrendben – *Cseh Lajos*, *Homokay*

Pál, Kanka Dániel, Daniel Lichard, Masznyik Endre, Pettkó János, Suhajda Lajos vagy Szeberényi Gusztáv), vagy éppen a pozsonyi teológiai akadémia későbbi tanárai (*Csetka Sámuel, Krupecz István*) voltak selmeci gimnazisták.

Csáky Károly mintegy százhatvan, Selmecbányán működött tanár portréját rajzolja meg. A festői városka a Bányatisztképző 1735-ban történő megalapítása után valódi iskolavárossá nőtte ki magát, elsősorban az előbb említett intézmény Bányászati és Erdészeti Akadémiává (a továbbiakban akadémia) való átalakulásának, valamint az evangélikus líceumnak és tanítóképzőnek, illetve a katolikus gimnáziumnak köszönhetően. Csáky röviden ismerteti a Selmecen valaha is működött iskolák történetét, ezt követik – a szerző szavaival élve – a kisportrék, melyek alapos levéltári kutatásokra, többnyelvű forrásokra támaszkodva mutatják be egy-egy tanár életútját, ismertetik fontosabb publikációit, tudományos eredményeit. A selmeci illetőségű és a vármegyéből származó tanárok mellett az ország legtávolabbi csücskéből (*Nyári Ferenc* [1837–1891] pl. azon kevesek egyike volt, akik az Alföldről kerültek a Felvidékre), sőt külföldről is (elsősorban az akadémiára) érkeztek tanerők – tudósok, mérnökök. Nagyszerű tanáregyenlőségeket, kutatókat ismerhetünk meg. Az akadémia tanárai közül meg kell említeni *Mikoviny Sámuel* (1700–1750) világhírű térképészt és matematikust, akinek selmeci háza még ma is áll. *Christian Doppler* (1803–1853) matematikus és fizikus, a róla elnevezett Doppler-effektus elvének felfedezője éppen a viharos 1848–49-es tanévben tanított itt. *Faller Károlynak* (1857–1913) nemcsak a tanári ténykedése jelentős, de külföldi tanulmányútajairól készített útleírásai is; ő írta a Magyarország vármegyéi és városai sorozat Hont vármegyérről szóló része számára a „Fémkohászat” című fejezetet. *Farbaky István* (1835–1928) feltaláló, szakíró és tanár, majd az intézmény igazgatója; az ő érdeme is volt, hogy 1867-től az erdészeket magyar nyelven oktatták (a bányászokat továbbra is németül); az ő igazgatósága alatt több épületet épített, vásárolt és újjított fel az akadémián, többek között *Schulek Frigyes* építész tervei szerint; Farbaky az intézmény Sopronba való költöztetése után is Selmecen maradt. Az akadémián oktatott még *Mágócsy-Dietz Sándor* (1855–1945) botanikus, tanár, aki a Révai Nagy Lexikona növényteni részének a szerzője. Egy időben az akadémia tanára volt *Arany Dániel* (1863–1945) matematikus, az azóta is működő Középszolai Matematikai Lapok alapítója, valamint *Krippel Mór* (1867–1945) erdőmérnök, tanár, aki több erdélyi tájszót szakszóvá nyilvánított, ezáltal új erdészeti műszavakat alkotott. A líceum tanárai közül említést érdemel *Boleman István* (1795–1882), aki költésztant és stílusgyakorlatot tanított *Petőfinek*; a költő nagy szeretettel beszélt róla; Boleman 1840-től a pozsonyi evangélikus líceum teológiatanára lett. Homokay Pál (1804–1858) a líceum nagy híró önképzőkörének, a Magyar Literatúrai Társaságnak az alapítója, melynek tagja volt *Petőfi*, majd később *Mikszáth* is. Ugyancsak az intézmény tanára volt *Pavol Dobšinský* (1828–1885) szlovák evangélikus lelkész, író, néprajzi gyűjtő. *Jezsovics Károly* (1834–1924) természettant, *Händel Vilmos* (1837–1925) paptanár pedig a lélektant és az esztétikát oktatta *Mikszáth Kálmánnak*. *Mikszáth* a rimaszombati tanítóiról írt vallomásaival ellentétben – mint azt Csáky Károlytól tudjuk – *Scholz Vilmoson* (1832–1882) kívül más selmeci tanáráról nem emlékezett meg. *Scholz* német nyelvet és történelmet tanított *Mikszáth*nak, és egy időben az iskola nagy híró önképzőkörét, a Magyar Literatúrai Társaságot is vezette.

Csáky Károly gyűjtésének köszönhetően izelítőt kaphatunk a selmeci tanárok publikációs tevékenységéről is, íme néhány figyelemfelkeltő munka: „Czélbalövés mesterséges világlátás mellett” címmel közölte írását *Belházy Gyula* 1895-ben, *Tomasovszky Imre* értekezése – „Erzsébet királyné emlékfái a selmeczbányai m. kir. erdőakadémia tanrendjében” – 1899-ben jelent meg. „Miért vagyunk jók vagy rosszak?” – ezt a címet adta „lélektani tanulmánykötetének” (1915) *Szitnyai Elek*. (Fukári Valéria könyvében tallózva a pozsonyi líceum tanárának, *Thomay Bélának* „A születésnap jelentősége az ókori népeknél” címmel tartott székfoglaló értekezése veheti fel a versenyt a fentiekkel.) A könyv – és

persze a szerző – nagy érdeme, hogy hivatkozik a mai Selmecen fellelhető régi emlékekre. Csáky Károly, mint az a képanyagból is kitűnik, bebarangolta a várost. A kisportrék mellett a még fellelhető régi iskolaépületekről, egyik-másik tanár egykori lakhelyéről, valamint a Selmecbányán eltemetett tanárok síremlékéről készült fényképeket is közöl. A lexikont magyar-szlovák helységnévtár zárja.

Fukári Valéria könyvének borítóján a pozsonyi evangélikus líceum *Alpár Ignác* által tervezett és 1896-ban átadott, tekintélyt parancsoló Védcolöp úti (ma a Zochova és Palisády utcák kereszteződésében található) épületének reprodukciója áll. Maga a líceum és a hozzá kapcsolódó teológiai akadémia múltja, hagyományai is figyelemre méltóak. Az első fejezetekben betekintést nyerhetünk a Bécs és Budapest ölelésében, a két város jó-tékony kulturális, szellemi, gazdasági hatása alatt álló Pozsony életébe, olvashatunk a 19. és 20. század fordulójának politikai, közjogi és társadalmi reformjairól és azoknak a városra gyakorolt hatásáról. Fukári Valéria munkája külön fejezetben tárgyalja az 1607-ben alapított pozsonyi líceum történetét, melyet a magyarországi evangélikus tanintézetek (*Bél Mátyás*nak és a későbbi igazgató-utódoknak köszönhetően még a 18. század végén is) az anyaiskolájuknak tekintettek; szól az iskola fölépítéséről (egy teljes oktatási rendszert foglalt magában, a 19. század második felében aztán különvált a három fokozat: az eredeti tanintézet középfoka, gimnáziumi része vitte tovább a líceum elnevezést, a felső fokból szerveződött a teológiai akadémia), pedagógiai irányultságáról, a működését befolyásoló központi rendeletekről, tantervekről.

Képet kaphatunk arról, milyen oktatási-nevelési rendszer szerint tanítottak-tanultak az iskola tanárai, diákjai. Nemcsak az „általános műveltség” megszerzését, de az önálló gondolkodásra nevelést is igen fontosnak tartották. Az idegennyelv-oktatásban azonban – érthető módon – a szövegek memorizálására helyezték a hangsúlyt. A latin nyelv oktatásakor például a diákoknak kötelező volt a jelesebb szerzőktől és műveikből válogatott szakaszokat könyv nélkül tudniuk, vagy ahogy akkor mondták: „emlékelniük”. A könyvben tárgyalt korszak első felében a szlovák nyelv és irodalom kötelező tantárgy volt mindazoknak, akik (maguk a diákok vagy szüleik) a tanév kezdetén jelezték ebbéli szándékukat. A líceum diákjai a magyarórákon a kor legelismertebb magyar szakemberei által írt tankönyvekből tanultak – a poétikát és a retorikát például *Négyessy László* művei alapján (aki legjelesebb tanítványai, *Babits Mihály*, *Juhász Gyula* és *Kosztolányi Dezső* révén vált közismertté). A tanrendben olyan, egzotikus nevű tantárgyak is helyet kaptak, mint például a slöjld, vagyis a kézimunka. Télen a diákok a tornaóra keretén belül korcsolyáztak az intézet nagy udvarán, vagy – a testmozgás egy, a mai iskolai oktatásban szokatlan formájának – a vívásnak hódoltak, amely föltétlenül kötelező tantárgynak számított.

A líceum pályázatok, versenyek meghirdetésével buzdította önművelésre diákjait. Régi hagyomány volt, hogy az intézményben más, nem evangélikus, illetve nem protestáns felekezetűek is tanultak, ezért az illető felekezeti egyházak megbízásából egy r. k. hitoktató, egy ortodox és egy neológ izraelita vallásitanító működött a tanintézetben. A líceum rendkívüli népszerűségnek örvendett, a felső-magyarországi családok nagy részénél hagyománynak számított, hogy gyermekeiket ide küldték (de érkeztek diákok – az 1882/83. tanévben például – Svájcból, Sziléziából, Oroszországból, sőt Mexikóból is). Sokan a teológiai akadémiával közös alapítványok: az alumneum (tápinézet) és a konviktus miatt keresték fel az iskolát, mert ez utóbbiban a diákok gondos felügyelet alatt voltak, és szigorú erkölcsi nevelést kaptak. Az intézmény támogatási rendszere különben is kiemelkedő volt a maga korában, a nagylelkű támogatók adományainak is köszönhetően, sőt, maguk a tanulók önszegélyező intézetet hoztak létre.

A líceum az évszázadok során páratlan gazdagságú gyűjteményekre tett szert, melyeknek őrei és létrehozói is a tanárok voltak. A hagyományos iskolai szertárak mellett például régiséggyűjteménye és 1910-től úgynevezett filológiai múzeuma is volt. A könyvtár és levéltár mintegy kétszáz éves gyűjtőmunka eredménye. Mindkét gyűjtemény szeren-

csésén átvészelte a történelem viharait, ma a tudományos kutatás nemzetközileg is számon tartott intézményei. A régi könyvnyomtatványok között könyvritkaságok, a világon egyetlen példányban fennmaradt kiadvány is található itt. Híres az éremgyűjtemény is, amelyet *Győrök Márton* (1848–1924) tanár rendszerezett; a korabeli Magyarországon csak három ennél nagyobb létezett. Fukári Valéria könyvének segítségével betekintést nyerhetünk a líceum pezsgő (diák)életébe is: hagyománya volt az iskolai színjátszásnak, nyelvművelő társaság, gyorsírók társulata, zeneegylet, daltársulat, magyar és német önképzőkör működött az iskolában, melynek diákjai sportjátékokban, különböző versenyeken vettek részt; évente megrendezésre került a majális. Ennek a jól működő, kitűnő eredményekkel és diákokkal büszkélkedő iskolának vetett véget az új állam (létrejött).

„Az utolsó évek’ című fejezetet olvasva az iskola tudatos leépítésének és „magyartalanításának” lehetünk tanúi. Fukári Valéria a liceumi levéltár anyagából nemrégiben előkerült vaskos kéziratos kötet és melléklete (az 1918 és 1923 közti időszak tanári értekezleteinek jegyzőkönyvei) alapján rekonstruálta ezen évek történéseit: *Hirschmann Nándor* igazgató igyekezetét a magyar líceum megmaradásáért, a tanárokat és a diákokat egyaránt sújtó létbizonytalanságot, több jeles német és szlovák egyházi személyiség (közülük több volt liceista) kiállítását az egyházi autonómia és – ezen belül – a nagy múltú tanintézet sértetlenségéért. Az iskola, amely 317 éven át dacolt az idővel, ha kellett (mint *Mária Terézia* idejében), a feljebbvalóival is, 1923-ban megszűnt és reálgimnáziummá „szerveződött át”.

Fukári Valéria könyvének egyik – talán legérdekesebb – részében, a „Visszaemlékezések” című fejezetben több későbbi jeles személyiség, egykori liceista emlékiratai, naplórészletei, visszaemlékezései olvashatók. A szerző *Schöpflin Aladár* (1872–1950) kritikus, irodalomtörténész, író, műfordító (előbb liceista, majd teológus), *Carl Eugen Schmidt* (1865–1948), a későbbi pozsonyi esperes és teológiai tanár, *id. Limbacher Rezső* (a szintén liceista *Peéry Rezső* édesapja), a líceum intézeti orvosa, majd egészségügyi oktatója mellett *Stefan Kréméry* (1892–1955) diákéveivel kapcsolatos írásából válogat. Megtudhatjuk, hogy a jeles szlovák irodalomkritikus és -történész, szerkesztő, költő, műfordító (elsőként fordította szlovákra *Ady Endre* verseit) Kréméry hagyatékában fennmaradt egy hosszabb kézirat, melyben tíz, sűrűn gépelt oldalon a tanárait idézi fel. A teológiai akadémia 1882-ben alakult, amikor is a régi pozsonyi teológiai intézet kivált a líceumból, és A magyarhoni ágostai hitvallású egyetemes egyház teológiai akadémiaja néven központi, országos tanintézet lett. Az intézmény a hittudományi felkészítés mellett filológiai képzést, bölcséleti, lélektani és pedagógiai műveltséget is nyújtott hallgatóinak. E sokoldalú képzés ékes bizonyítéka a hallgatók által szerkesztett és írt *Gondolat* című folyóirat, amelyet a későbbi híres filozófus, *Böhm Károly* alapított akadémista korában. A csehek által megszállt Pozsonyból a tanárok túlnyomó többsége Budapestre menekült. Az akadémia itt működött tovább 1923-ig, ez után pedig beolvadt a pécsi egyetem Sopronban felállított hittudományi karába.

A függelékben példás (betű)rendben sorakoznak a líceum igazgatói és tanárai, illetve az életpályájukról készített portrék. A számos kiváló pedagógus közül álljon itt néhányuk neve: *Hamvas József* (1871–1948), *Hamvas Béla* író édesapja, német és magyar nyelvet,

A líceum az évszázadok során páratlan gazdagságú gyűjteményekre tett szert, melyeknek őrei és létrehozói is a tanárok voltak. A hagyományos iskolai szertárak mellett például régiséggyűjteménye és 1910-től úgynevezett filológiai múzeuma is volt. A könyvtár és levéltár mintegy kétszáz éves gyűjtőmunka eredménye. Mindkét gyűjtemény szerencsésen átvészelte a történelem viharait, ma a tudományos kutatás nemzetközileg is számon tartott intézményei.

valamint görög-pótló magyar irodalmat tanított. *Kámory (Krumpp) Sámuel* (1830–1903) a selmebányai és az ozsgyáni gimnáziumban tanult, majd Selmeceen bölcséleti és jogi tanulmányokat is folytatott. Mintegy 18 nyelvet tudott, eredeti nyelvekből lefordította a teljes Bibliát, a Koránt, fordított az ókori arab költészetből, latin nyelven összeállította a szanszkrit, a perzsa, az arab és más nyelvek lexikonát. Később azonban meghasonlott a világgal és önmagával, hóbortos különcé vált, akiből kamasz diákjai folyton gúnyt űztek. *Markusovszky Sámuel* (1849–1913) latint, görögöt és lélektant tanított, a líceumi könyvtár egyik őre volt; az ő monográfiája (‘A pozsony ág. hitv. ev. Lyceum története’, Pozsony, 1896) mindmáig az egyetlen feldolgozása a líceum történetének (az 1880-as évekig bezárólag). *Michaelis Vilmos* (1829–1905) német és görög nyelvet tanított; lefordította németre *Ortvay Tivadar* ‘Pozsony város története’ című hatkötetes (alap)művének négy kötetét. *Schrödl József* (1865–1818) történelmet, görög-pótló irodalmat és latint oktatott; elkészítette a líceum kéziratárának katalógusát, amely a líceum levéltárában máig a kutatás fő segédeszközéül szolgál

Fukári Valéria alapos kutatómunkájának köszönhetően megbízható művelődéstörténeti monográfia született meg, mely minden tudományossága mellett olvasmányos és érdekesítő is. Az ‘Egy régi alma mater’ lapjait az egyes tanárok portréi, valamint a szóban forgó intézményeknek otthont adó épületekről készült (fény)képek díszítik.

Csáky Károly és Fukári Valéria könyvét olvasva az ötlött fel bennem, hogy talán érdemes lenne összeállítani a híres selmebányai, illetve pozsonyi diákok lexikonát. Hogy érdemes és érdekes, erre bizonyítékul szolgálnak az előbbieken felsorolt nevek.

Csáky Károly (2003): *Híres selmebányai tanárok*.

Lilium Aurum.

Fukári Valéria (2003): *Egy régi alma mater*: Kalligram.

B. Mánya Ágnes

Miről beszélünk, amikor kánonról beszélünk?

Hansági Ágnes könyve körültekintően foglalja össze a kánonról, a kánonképződésről, illetve a kanonizációról született tudományos/elméleti belátások tapasztalatait (különösen a német nyelvű szakirodalmat vizsgálja tüzetesebben). Másrészt a legfrissebb kánon- és korszakelméletek alapján igyekszik fogalmi rendszerbe illeszteni a romantikát.

Hansági Ágnes szemszögéből, úgy tetszik, a romantika korszaka mindössze azon időszakok egyike, melyek dilemmáikkal, ellentmondásaikkal, nyitva hagyott kérdésekkel együtt nem hagytak hátra kézzel fogható, egyértelműen homogén szövegkorpuszokat. Ebből kifolyólag könyve szinte szorgalmazza azt a megközelítést, amely a kánonképződés és a kanonizáció folyamatainak perspektívájából tudja meghatározni saját maga egyértelműen szkeptikus és kritikus beszédmódját. Ezáltal kultúrtörténeti munkákat utasít el vagy méltat, illetve a (szükségszerű) temporális távolság és az irodalomértés folyamatos, ideológiáktól sem mentes alakulása miatt elfeledett vagy háttérbe szorult műveket igyekszik feléleszteni, újra megszólaltatni, értelmezhetőségük tapasztalatait újraszituálni. Erre természetesen rányomja a bélyegét – gyanítom, a Hansági-könyv esetében jó értelemben – a modern irodalomtudomány hermeneutikán, recepcióesztétikán, historiográfián,